

HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

MÉSZÁROS Andor, *A cseh elem a magyar polgárosodásban* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szlavisztika Intézet – Szent István Társulat, Budapest-Piliscsaba-Esztergom, 2011) 438 pp.

A legszűkebb szakmai körökben is a szó szoros értelmében ismeretlen területet mutat be Mészáros Andor *A cseh elem a magyar polgárosodásban* című gazdaság- és művelődéstörténeti monográfiává ötvözött hatalmas dokumentumgyűjteménye. Csehszlovákia (mai divatos szlovák helyesírással Cseh–Szlovákia) léte és több évszázados előzményei okán is primer szlovacikum és hungarikum.

Bevezetésének legelején a több száz oldalas anyag összefoglaló kulcsmondata: A cseh tartományok német területeinek *cseh jellegűvé tétele* (9. o.) a nemzeti mozgalom fő céljainak egyike volt, aminek megvalósítása a Bécs utáni második, Prágában kialakult *pénzügyi központ* (10. o.) működésével történt.

A csehek a dualista monarchiában című gerincefejezet az ausztrioszlavizmus politikájától a kiegyezésen át lényegében a világháborúig követi az önálló cseh nemzettudat és nemzetállam követelményrendszerének alakulását az ún. ifjúcsehek vezetésével, akikből számos meghatározó politikus került az első köztársaság intézményeibe. Az elmaradt realizmus miatti csalódás aktivitással minősült: „Amit a magyarok elértek, mi is elérjük. A magyarok ellenállással vívták ki pozíciójukat, a cseh nemzet munkával és kitartó állhatatossággal szerzi majd meg önállóságát. Amit a magyarok energikus fellángolással értek el, nekünk, cseheknek elmulasztva talán egy hasonló pillanatot, fáradhatatlan munkával kell elérnünk” (30. o.). Ennek fő eszköze a gazdaság fejlődése volt a cseh tartományokban, annyira, hogy a pénzügyi életben Prága Bécs riválisává fejlődött. Az aprómunka gazdaság és nemzet egységében folyt, odahaza a német fölény ellen, a monarchiában a szláv gondolat segítségével. A magyarországi politikai-gazdasági körök joggal riadhattak meg már a hetvenes években a Slavia biztosítótársaság kötvényeitől, ahol az allegorizált

Szláviát a szláv tartományok címerei vették körül Prága és Moszkva stilizált háttérképével, cseh–orosz nyelvű felirattal (37.o.).

Az egységes cseh nemzettudat kialakulása című fejezet is magyarországi párhuzamokért kiált, amire szerzőnk Berkes Tamás cseh eszmetörténeti kötetének idézésével is utal. A *bohemizmus* irányzatáról van szó, ami a Fehérhegy utáni csehországi arisztokrácia ellenállási platformja volt Béccsel szemben. Ez ugyanúgy nem rendelkezett etnikai jelleggel, mint a mi *hungarus* patriotizmusunk. Ugyanúgy vallotta a csehországi németiség, mint a magyarországi, a nem magyar, nagyrészt etnikai szlovák nemességgel együtt. Sőt! A csehországi németiség éppen ezzel különböztette meg magát az ausztriai és más „össznémetektől” (40. o.).

Különösen is érdekes a morva nemzeti mozgalom Nagymoráviára, Cirill és Metód, valamint Szvatopluk kultuszára és a tatárok legyőzésére támaszkodó nemzeti kánonja. Ez a távolodás a csehektől a frazeológiában is megnyilvánult, mert a morvaországi csehek *szlávnak* nevezték magukat és nyelvüket. Ez a gyakorlat a magyarországi szlovák etnikai régióba menekült cseh–morva értelmiség sajátja is volt, akik tudatosan keverték, azonosították a „szláv”, „szlovák”, „morva” terminust, annyira, hogy a „cseh vagyis szlovák” kifejezést is használták, és a szlovák romantika magától értetődően szlováknak fordítja az egykorú „szláv”-ot. Hasonló problémakör alakul ki a szláv apostolok és Nagymorávia nemzetpolitikai értelmezésében a szlovákokkal. Ugyanakkor Morvaföldön erősebb volt a katolikus Cirill-Metód-kultusz, mint Szent Vencelé (41. o.).

Világosan fogalmaz szerzőnk, amikor a cseh és a német társadalom viszonyát elemzi: „A cseh nemzeti mozgalom hívei számára természetes volt a német nyelv használata, miközben a németek alig kerültek kapcsolatba a cseh nyelvvel. A művelődés is aszimmetrikus volt, a cseh nemzeti társadalom teljes mértékben otthonosan mozgott a gazdag német kultúrában, a cseh kultúra viszont kevésbé volt ismert a németek körében” (47. o.). A magyarországi szlovák–magyar összefüggésrendszer párhuzamossága nyilvánvaló, és Mészáros Andor elemzései újabb szempontokkal szolgálnak ennek vizsgálatához is.

Érdekes színpolt ebben a közegben a zsidóság szerepe. A zsidóknak vonzóvá vált az együttműködés az ambiciózus cseh polgársággal, míg a szlovák etnikai régió zsidóságát inkább elidegenítette a szlovák nemzettudat negatív zsidóképe.

A cseh gazdasági befolyás a szláv szolidaritásra alapozva jelentősen terjedt a monarchiában, sőt azon kívül is, de az orosz kapcsolatok nem sikerültek. Mind cseh, mind orosz részről visszautasították közös szláv bank létrehozását (63. o.). Szerbia, Montenegró, Románia, Galícia, Bukovina pénzügyezeteinek kiépítésében volt szerepe a cseh bankoknak, de a szláv pénzügyi együttműködés ugyanúgy nem sikerült, mint ahogy nem sikerült elsimítania a szlovák közötti problémákat a neoszláv mozgalomnak sem (74. o.).

Tanulságos a bécsi csehekről szóló fejezet is. Ugyanúgy a legnagyobb cseh városnak tartották, miként a szlovákok Budapestet. Rendkívül intenzív volt a cseh hatás a szlovén politikára és művelődésre. Igaz, a szlovén katolikusok óvakodtak a cseh liberalizmustól, de a kapcsolatokat lényegében nem tudták akadályozni. Annál is inkább, mivel a kolíni gépgyár szláv „véreinek” szóló ajánlással népszerűsítette termékeit, hangsúlyozva, hogy a gyár a Cirill és Metód Társaságot is támogatja. A jelentős szláv lakosságú Trieszt cseh pénzügyi központ lett, sőt cseh újság is megjelent a városban (96-100. o.). (A szláv Trieszt és az Adria köszön vissza a szlovák Svetozár Hurban-Vajanský *Jaderské listy* – Adriai levelek című versciklusában.)

Külön fejezet A csehek Magyarország szlovákok lakta vármegyeiben. Itt is szerepe volt a csehekkel szemben óvatos katolikusoknak, akik ráadásul a szlovákok *bibliikus cseh* irodalmi nyelve helyett a szlovák népnyelv kodifikálásának szükségességét hirdették. Sőt! Szerzőnk pontos fogalmazása szerint a szlovákság a magyar nemzeti mozgalom hatására elvetette az egységes szláv nemzet koncepcióját és a „csehszláv” nyelv gyakorlatát (109. o.). „Magyarországon már a hetvenes évek derekától a magyar állam integritása elleni lépéseknek tekintették a szlovákok iránti cseh rokonszenv megnyilvánulásait, amit a hatóságok figyelemmel kísértek” (114. o.). Hozzátehetjük, hogy ez a jelenség már évtizedekkel korábban megfigyelhető a magyar sajtóban. A „pánszlávizmus cseh-szláv hősei”, „a cseh-virágok tüskés kórók Magyarhonban” – jellegű publicisztika már a negyvenes években nem ritka, különösen a *Társalkodó* hasábjain. Mészáros Andor könyvének egyik fontos tanulsága szerint azonban a szlovák–cseh gazdasági-politikai kapcsolatok csak a XX. század elején váltak intenzívebbé (118-119. o.). A kötet nálunk alig ismert témája a bánáti cseh települések Krassó-Szörényben, ahová a prágai cseh tartományi vezetés kezdeményezésére cseh határőr településeket alapítottak (119-126. o.).

Mészáros Andor munkájának igen értékes fejezete a magyarságkép kialakulása a csehek körében „a teljes elismeréstől” az ellenszenvig. Annak ellenére, vagy tán éppen azért, mivel a kérdéskör kevésbé ismeretlen, mint a korábban tárgyaltak, szerzőnk az eddigi ismeretanyag összegzésén felül olyan dokumentumokat mutat be mindig eredetiben és fordításban, amelyek elkerülték a magyar–cseh kapcsolatok kutatóinak figyelmét. František Brábek, a cseh–magyar „kultúrközvetítőnek” aposztrofált irodalmár – aki cseh hivatalnok szülők gyermekeként Miskolcon kezdte tanulmányait – hagyatékából közölt dokumentumokból például megtudjuk, hogy Csillag Gergely Brábekra ruházta darabjainak cseh fordítási jogát, vagy azt, miként próbálták felhasználni Brábek népszerűségét Magyarországon sikertelen művek csehországi bemutatására. Igen érdekes Mikszáth Kálmán köszönőlevele Brábek tanár úrhoz: „Köszönöm, hogy szíves volt velem foglalkozni, de különösen figyelmét, hogy a lapokat

elküldeni méltóztatott. Nem érték nagyon jól tótul, de annyira mégis, hogy egy darabon összehasonlítottam az ön szövegét a magaméval s egész bizonyossággal kimondhatom: a „Zlata nevesta” remekül van fordítva” (134–135. o.).

Szerzőnk a magyarországi diákok csehországi peregrinációjának és a cseh–magyar útleírásoknak tudós ismerője (*Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850–1918*, Budapest 2001). Munkásságának ez a szelete erőteljesen érződik ebben a fejezetben, különösen Neruda-válogatásán, ami a cseh művelődés magyar-sztereotípiáinak kiváló és számunkra rendkívül tanulságos bemutatása: „A magyar nem számolja ’hányan vagyunk?’, hiszen meg kéne döbennie, hanem körülnéz és így szól: ’Ezek mind a mieink lesznek!’, és ahogyan a szlovák Tátošíkból magyar Táltost tudott faragni, ’... már azt gondolja, hogy maga a szlovák is átnyergel magyarnak és utána a többi nemzet is. Adjon az Isten nekünk hasonló büszkeséget és bizakodást!’” (140. o.).

Jó érzékkel válogatott – és értékelt – Mészáros Andor A magyarországi nemzetiségi viszonyok kritikája, a magyarok negatív jellemzése című fejezetben is. A cseh–magyar közvetítő közeg szerepét a kezdeti német után a kiegyezést követően a szlovák vette át, de inkább nemzeti sérelmét, mint a magyar kultúrát közvetítette. A szlovák sajtóban Baross Gábor halálakor megjelent a miniszter szlovák származása, és pozitívan írtak róla, amit a cseh sajtó is átvett: „A munka embere volt, szakmájában rendet tartott, bevezette a fegyelmezett munkát, megszüntette a magyar hivatalnokok örökletes slendriánságát” (165. o.).

A XX. század elejének cseh sajtójában megjelent írások alapján alakult ki a szlovákok sztereotípiája is, miszerint „a csehszlovák nemzet elnyomott, de a csehek iránt hálával tartozó ága” (172. o.).

A Csehek a magyar fővárosban című főfejezet az ötezres lélekszámú cseh lakosság szerzőnk leginkább saját kutatásaira, mint meglévő szakirodalomra támaszkodó írása, a csehek lakta városrészekről az egyes budapesti cseh életutakon át a bankokig, továbbá A csehek önszerveződése Budapesten című újabb főfejezetig. Itt fokozódik leginkább a szlovakohungarológia cseh–szlovák–magyar háromszögét szem előtt tartó szakmabeli olvasó türelmetlensége az újabb monográfiák, publicisztikák, ismeretterjesztő munkák kiáltó, követelő szükségessége okán. Ilyen kérdés Karel Adámek és Rupert Maria Přecechtěl és a pesti (magyarországi) szlovákok viszonya. És itt mutatkozik meg e kiváló monográfia törvényszerű, nem a szerzőnek felróható hiányossága: a szlovák vonatkozások szerves összegyűrése azzá a hungaroszlovakológiai összefüggésrendszeré, amilyen az adott időszakban volt. Karel Adámek például veszedelmesnek tartotta a magyar kormányzattal együttműködésre törekvő Ján Bobula pesti építész, az ún. Új szlovák iskola vezető alakját és ugyanúgy Daniel Bachát pesti evangélikus szuperintendenst, de teljességgel hiányzik

még például Halász Iván Bachát-monográfiájának „bedolgozása”. A morva katolikus, szervita szerzetes Přecechtělről „pesti” monográfiát kellene írni, hiszen a *Csehszláv kiválóságok* című, 1863-ban, a Cirill-Metód-misszió millenniumára megjelent munkája a szláv/szlovák művelődés hungarus elemeinek újraértékelése. Szerzőnk – érthetően – nyitva hagyja Bél Mátyás, Rudnay Sándor, Kupecky János, Vurum József életművének elemzését, mint ahogy – szintén érthetően – nem bonyolódik Pavel Josef Šafařík / Pavol Jozef Šafárik és Jan/Ján Kollár szlovák–cseh/cseh-szláv összefüggéseibe. Ugyanilyen, hungarológiai recepcióra váró téma a morva–szlovák nemzeti öntudat ébresztésének kérdése a Cirill-Metód-kultusszal, nem kevésbé a katolikus egyház szerepének bemutatása a nemzettudat formálásában.

Mészáros Andor kiváló munkájának két gazdag zárófejezete az Egyetemi kapcsolatok és a budapesti cseh egyletek bemutatása: legalább két újabb kötetre elegendő lenyűgöző levéltári és eredeti publicisztikai dokumentumok. Módszertani-szerkezeti szempontból itt már adattárrá válik a monográfia, hiszen az is főszövegbe kényszerül, aminek jegyzetekben vagy függelékben lenne a helye. Szerzőnk mintha íróasztalfióktól féltette volna egyszemélyes gyűjteményét, ami kutatócsoport kollektív munkájának is becsületére válna. Aggodalma, sajnos, nem is ok nélküli, hiszen egyetemi bohémisztikánk és szlovakisztikánk megszűnni látszik, ami e kötet jelentőségének tudatában is fölöttébb kétségessé teszi keresztény kapcsolatrendszerünk további bekapcsolódását régióink kiengesztelődési feladatának teljesítésébe.

A „cseh elem” a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Pons Strigoniensis Studia sorozatának (a Fontes és más kötetei mellett) XII.(!) tagja. Bízunk benne, hogy a Bölcsészettudományi Kar átalakítása után tudományos kutatócsoport és a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány folytathatja másfél évtizede megkezdett munkáját. Mészáros Andor és fiatal kutatótársainak tudományos teljesítménye, eszmei, erkölcsi, családépítő elkötelezettsége ehhez biztos alapul szolgál.

Käfer István

KOPECKÁ, Martina – LAILKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – SKLADANÁ, Jana – VALENTOVÁ, Iveta, *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch* [A régi szlovák szókészlet nyelvi kapcsolatai] (Veda, SAV, Bratislava 2011)

A kötet elkészítését a Szlovák Tudományos Akadémia Ľudovít Štúr Nyelvtudományi Intézetének 2008-ban befejezett nagy lélegzetű kiadványa, a *Szlovák nyelv történeti szótára* (továbbiakban HSSJ) inspirálta. A szerzői kollektíva a

szlovák nyelv történeti vizsgálata során folyamatosan szembesült az identitás, többkultúrájúság kérdéseivel. Ebből következően az integrációs folyamatok, nyelvi változások, areális hatások mint az idegen nyelvek és a szlovák nyelv kölcsönhatásának tényezői komplex bemutatást igényeltek.

Ján Doruľa 1977-es *Szlovákok a nyelvi kapcsolatok történetében* c. munkáját azóta tematikus gyűjtések (pl. német eredetű bányászati, konyhai stb. terminológia), ill. egyes idegen nyelvek lexikális, fonetikai, morfológiai, szemantikai hatásainak elkülönülő vizsgálata követte (pl. Oľga Orgoňová: *Francia-szlovák nyelvi kapcsolatok*, Stefan Michael Newerkla: *Sprachkontakte Deutsch-Tschechisch-Slowakisch*, Tóth Sándor János: *Germanizmusok a szlovák nyelvben*).

Az 1991-2008 között kiadott HSSJ új dimenzióba helyezi a szlovák nyelv kapcsolatainak kutatását, mivel szócikkek formájában megbízható korpuszt nyújt az idegen eredetű szlovák szókészlet tanulmányozásához.

A szószedet előtt mintegy hatvanoldalas összefoglaló tanulmány olvasható angol rezümével, bőséges szakirodalommal. Célja a szlovák nyelv kapcsolatainak összefoglalása a Nagymorva Birodalom megszűnésétől (11.sz.) Anton Bernolák katolikus pap nyugatszlovák nyelvjáráson alapuló kodifikációs munkásságáig (18.sz.). Ez az időkeret adja a szószedet határait is, újabb jövevényszavakat nem találunk, így az angolból mindössze 3 (!) átvett szót említ (holstra, lord, šterling). Történeti munka lévén nem elemzi a mai nyelvállapotot, nem utal arra, hogy mely lexikális elemek koptak ki azóta a nyelvhasználatból és melyek honosodtak meg és élnek napjainkig.

A tanulmány részletesen elemzi előbb a klasszikus nyelvek (görög, latin), majd a jelentősebb mennyiségű szót átadó szomszédos nyelvek szerepét (német, cseh, magyar), majd a kisebb mennyiségű, speciálisabb szóátvételt eredményező nyelvi kapcsolatokat (lengyel, orosz, francia, olasz, spanyol, török, arab, héber, perzsa és egyéb keleti nyelvek), végül együtt tárgyalja a román-ukrán eredetű szókészletet (vlach kolonizáció pásztor-kultúrája, 50. o.). Minden nyelvi relációt bemutat minden nyelvi síkon átfogó jelleggel, ez által modernizálva a gyakran idézett Doruľa 1977-es nézeteit, beépítve az azóta elért kutatási eredményeket (Krajčovič, Žigo). Örömteli, hogy Ľudovít Novákra is támaszkodnak a tanulmány írói. Ő volt az a nyelvész, aki a két világháború között a hivatalos csehszlovák ideológiától függetlenül magát tudományos igénnyel elemezte a cseh-szlovák nyelvi kapcsolatokat, kiemelve a magyar megerősítő szerepét a szlovák nyelv önállósodási folyamatában a csehvel szemben.

Terminológiai szempontból feltűnő kettősségre bukkanunk már a 17. oldalon: „a mai Szlovákia nyugati részét” említik a 16. században, ami helyes körülírás, ám ugyanabban a bekezdésben, ugyanerre az évszázadra vonatkoz-

tatva olvashatjuk a „Szlovákia területén”, „Nyugat-Szlovákiában” leegyszerűsített, ám a korhoz nem illő földrajzi neveket.

A magyar nyelv szlovákra gyakorolt hatásáról szóló rész (36-41. o.) szintén felvet terminológiai, sőt ideológiai kérdéseket. Olvasunk „Dél-Magyarhon¹ (a mai Magyarország²) török megszállásáról” – mintha a törökök tudták volna, hol lesz a trianoni határ –, a „nemesség hungarizációjáról” (szellemi magyarosításáról), holott a hungarus tudat és a magyarizáció éppen ellentétei egymásnak. A magyarból átvett szavakat *hungarizmus*nak jelölik, ám amikor etnikai értelemben említik nemzetünket, akkor a *Mađar* szót használják, hiszen az *Uhor* ennél szélesebb jelentésű, területi hungarikum. A magyarizáció jegyeként értékeli a Szentiványi, Duboviczky, Berzeviczy formájú személynevek megjelenését az eredeti szlovák Svätojánsky, Dubovický, Brezovický helyett (37. o.). E nemesi családnevek szláv eredetét senki sem vonhatja kétségbe, ám magyar helyesírásuk nem a magyarosítás jele, csupán arra utal, hogy a családok régebbiek, mint a kodifikált szlovák helyesírás. Az ortográfiai probléma komoly vitát gerjeszt a történeti hűség–nemzeti büszkeség tengely mentén, s mivel a könyv nem névtannal foglalkozik, a szócikkek között csak közneveket találunk, érthetetlen, miért került ez a fölösleges fricska a tanulmányba.

A szerzők már a HSSJ készítésekor említik a szavak besorolási koncepciója körüli nehézségeket. Még az is felmerült, hogy csupán a szlovák eredetű szavak kerüljenek be a történeti szótárba. Ezt azonban hamar el kellett vetni, részben azért, mert az idegen eredetű szavak is a szlovák nyelvi kultúra részei, de legfőképpen azért, mert a cseh nyelv szerepe megkerülhetetlen: évszázadokon át az írott, kultivált nyelv szerepét töltötte be a szlovákoknál, de hasonló okok miatt a latin eredetű szavak kihagyása is megoldhatatlan lett volna.

A kötet nem másolja a HSSJ részletes szemantikai, etimológiai leírását, szótár-része a HSSJ ábécérendbe sorolt szóanyagának átadó nyelv szerinti csoportosításul szolgál, megkönnyítve a kutatást. Nem etimológiai szótárat ígértek a szerzők, mégis praktikus lett volna a kutató szempontjából, ha az eredeti idegen szót, amelyet a szlovák átvett, feltüntették volna, nem kellene azt más szótárban keresni.

Szócikk-es formátumban nehezen megoldható a közvetett szóátvételek besorolása. A szerzői kollektíva az olaszhoz, franciához rendeli a szlovákba német közvetítéssel került italizmusokat, gallicizmusokat, holott a szlovák

¹ Uhorsko.

² Mađarsko.

beszélőközösség közvetlenül alig került kapcsolatba az olasszal, franciával stb. Érdemes lett volna jelölni a német nyelv közvetítő szerepét bizonyos gallicizmusoknál, ugyanígy a magyarét sok latin eredetű szó esetében.

Az összefoglaló tanulmány mindenesetre hiánypótló jellegű, csakúgy, mint a szöszedet, mely könnyen kutathatóvá teszi a korpuszt. A kötet legfőbb értéke a komplexitás, és az, hogy nem csupán a HSSJ „nemzetközi melléklete”, hanem a 21. sz. szlovák nyelvészeinek reflexiója nyelvük idegen eredetű elemeire, ezzel areális összefüggésbe helyezve a szlovák nyelv történetét.

Tóth Sándor János

Piaristická a neotomistická tradícia – Piarista és neotomista hagyomány I–II (Univerzita Konštantina Filozofa v Nitre, Nitra 2009-2010) 149 pp.

A piarista rend letelepedésétől kezdve fontos szerepet játszott Nyitra művelődéstörténetében. A piarista kollégiumban nemcsak magasszintű oktatás folyt, hanem tudományos, kulturális műhelyként is működött. Tevékenységükről 2009 őszén, majd egy évvel később a Nyitrai Egyetem szimpóziumot rendezett (Piarista és neotomista hagyomány címmel).

Az előadások két kötete tartalmilag és szerkezetileg is nagyon hasonló. Két kivétellel (Máté Zsuzsanna és Balla István csak a második kötetben szerepel) ugyanazon kutatók előadásai találhatók bennük, és a feldolgozott témák is szorosan kapcsolódnak előző évi előadásaikhoz. A tanulmányok nyelve magyar vagy szlovák, rövid összefoglalóval magyar, illetve szlovák nyelven.

Az első kötet Mester Béla tanulmányával kezdődik (*A piarista bölcselet vége – A rendi hagyomány beolvadása a nyilvánosult filozófiába a XIX. században a pesti egyetemen*). A 18. század közepétől kezdődött a „piarista felvilágosodásnak” nevezett időszak, mikortól a piaristák egyre aktívabban kapcsolódtak be a tudományos életbe. A szerző ebből az időszakból mutat be három piarista filozófust, Purgstaller (Palotai) Józsefet, Horváth Cyrill Józsefet és Pauer Imrét. Ehhez szorosan kapcsolódik a második kötetben megjelent munkája (*A rendszeralkotás terhe*) Horváth Cyrill rendszerkísérletének korabeli megítéléséről.

Szintén filozófiatörténettel foglalkozik Mészáros András cikke: *Piarista iskolai filozófia Magyarországon a XIX. század első feléig, különös tekintettel a nyitrai piarista gimnáziumban folyó filozófiaoktatásra*. A nyitrai piarista iskolában a korszak számos elismert filozófusa fordult meg, például Alexius Jaroslus Kapeller, akinek *Philosophia Historico-Dogmatica in tres partes divisa* címmel megjelent tankönyvét minden piarista iskolában használták. A nyitrai gimnázium tudós tanárai közül bemutatja még Alexius Cörvert,

Koppi Károlyt, Johann Nepomuk Albertet, Benyák Bernátot, emellett a magyarországi piaristák egyik legnagyobb mesterét, Christian Wolffot, akinek hatása csaknem mindegyiküknél fellelhető. A második kötetbe *A „buta toleranciáról”, azaz Bielek László viszonya a felvilágosodáshoz* címmel írt tanulmányt, amelyhez forrásul Bielek László *Erkölcsei oktatás* (Kassa 1792), *Arany gondolatok a mostani szabad gondolkodásnak módja ellen* (Bécs 1800), *Vés szeme a religiónak s vele járó erköltsi tudománynak* (Bécs 1801) című munkái szolgáltak.

Katarína Račeková két tanulmánya a gimnázium diákjaival foglalkozik. Az első (*A nyitrai piarista gimnázium tanulóinak demográfiai szempontú analízise (1701-1919). A tanulók társadalmi hovatartozása és az ösztöndíjak*) a diákok társadalmi és vagyoni helyzetét vizsgálja. A piarista rend feladatának tartotta a tehetséges szegény diákok felkarolását. Katarína Račeková a nyitrai gimnázium katalógusai alapján mutatja be, hogyan alakult a diákok társadalmi megoszlása és milyen ösztöndíjakkal támogatták a szegényebb sorsúakat. A második kötetben ugyanezen források alapján a tanulók számának alakulását, területi és vallási arányuk változásait vizsgálja (*A nyitrai piarista gimnázium tanulói. Demográfiai analízis*).

A piarista nevelés egyik kevésbé kutatott területének, a testi nevelésnek szentelte két tanulmányát Baráth László. Az első kötetben (*A testnevelés tantárgy oktatásáról a nyitrai piarista gimnáziumban*) rövid áttekintést ad a tantárgy magyarországi helyzetéről, majd 1875-1919-ig a nyitrai gimnáziumban folyó testnevelés oktatásáról, mivel ebben az időszakban már szakszerűen igyekeztek megszervezni a tornaórákat, és egyre nagyobb figyelmet fordítottak a szabadidős sporttevékenységekre. Név szerint kiemelte Grisser Gyulát, akit a nyitrai sport atyjának is neveztek. A második kötetben megjelent írás témája teljesen az ő pályája (*Gisser Gyula testnevelő tanár tevékenysége a nyitrai piarista gimnáziumban*).

A magyar nyelv és irodalomoktatásról írt Sándor Anna. Az első kötetben publikált tanulmánya (*Két nyitrai piarista tanár nyelvészeti tevékenységéről*) Szűcs István és Turzó Ferenc nyelvjárástani munkásságát mutatja be, a második kötetben a nyitrai gimnáziumban folyó magyar nyelv- és irodalomoktatásról írt (*A magyar nyelvtan és fogalmazás tanítása a XIX. és XX. század fordulóján a nyitrai piarista gimnáziumban*). Bemutatja a tankönyveket, részletesen elemezi az óra- és dolgozatszámok alakulását, a tananyag jellegét, és a fogalmazások gyakori témáit.

A piarista rend jeles képviselői között is kiemelkedő egyéniség Sík Sándor. Az első kötetben Bárczi Zsófia tanulmánya (*Sík Sándor irodalomtörténeti koncepciója*) elsősorban irodalomtörténeti tevékenységével foglalkozik. A tanulmány egy nagyobb, Sík Sándor irodalomelméleti és irodalomtörténeti

munkásságát feltáró kutatómunka részeredménye nemzet és irodalom kapcsolatáról. A második kötetben (*Piaristák, irodalomtudomány, Nyitra*) a rend Nyitrán tevékenykedő korábbi nagy irodalmárait, Desericky Józsefet, Dugonics Andrást, Kácsor Keresztélyt mutatja be. Különösen nagy hangsúlyt vet Zongor József irodalomtudományi munkásságára. Sík Sándorral a második kötetben Máté Zsuzsanna foglalkozik. Tanulmánya (*Sík Sándor - a piarista szerzetes, pap, tanár és tartományfőnök*) egy korábban megjelent könyvének (Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor - a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta* Szeged, 2005.) kivonata, amely mint magánembert állítja elénk. Legfőbb forrásai a Sík Sándor hagyatékából kiadott jegyzetek, naplók, levelek, amelyben a költő maga ír hivatásáról, nevelési elveiről, és azokról az emberekről, akik pályáját, szemléletmódját és jellemét alakították.

Az első kötet utolsó tanulmányában (*Az Ovidius fordító Dugonics András*) Polgár Anikó Dugonics András Ovidius fordítását hasonlítja össze az eredetivel. Vizsgálódásának alapja az Arakhné és Pallasz Athéné vetélkedéséről szóló történet Ovidius *Metamorphoses* című művéből, és ennek fordítása Dugonics András *Trója veszedelme* című művéből. Hasonló alaposággal hasonlítja össze a második kötetben ugyanezen műveknek a világtársadalmak leírásáról szóló részét (*Arany idő, vas idő. Az ovidiusi világtársadalmak Dugonics András Trója veszedelme című művében*).

A második kötet új szerzőinek egyike Balla István, aki a korábban már Bárczi Zsófia tanulmányában irodalomtörténészként méltatott Zongor József természettudományos, pontosabban öslényntani kutatómunkáját mutatja be. (*Zongor József természettudományos nézeteinek áttekintése az Amonitek című tanulmánya alapján*).

A két szimpózium anyaga csupán két vékonyka füzet, de minden tanulmány egy nagyobb, folyamatos kutatómunka része, amelyeknek további eredményei várhatók.

Kovács Eszter

ERDŐ, P. – SZUROMI, SZ. A. (ed.), *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law* (Monumenta Iuris Canonici C/14) (Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 2010) 848 pp.

2008. augusztus 3. és 9. között Magyarországon ülésezett a Középkori Kánonjogtörténeti Világkongresszus. A középkori kánonjogtörténet művelőinek legrangosabb seregszemléjét tizenharmadik alkalommal rendezték meg. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézetét érte

az a nagy megtiszteltetés, hogy a világkongresszus házigazdája lehetett, amely így egyúttal elismerést jelentett a Kánonjogi Posztgraduális Intézetben folyó kánonjogtörténeti oktatási és kutatási eredmények számára is. A kongresszus anyagát hagyományosan a *Biblioteca Apostolica Vaticana* publikálja, nívós tipográfiával és szinten. A kötet szerkesztését a világkongresszust megszervező háromtagú bizottság két közreműködője, a magyarországi középkori kánonjogtörténeti kutatások nemzetközi szinten elismert kiemelkedő szakemberei, Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek és Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem., a Kánonjogi Posztgraduális Intézet elnöke vállalta. A Vatikáni Könyvtár és a szerkesztők együttműködésének gyümölcseként méltó kötet látott napvilágot, amely magán a Monumenta Iuris Canonici „Subsidia” alsorozatán belül is tiszteletet ébreszt mind terjedelme, mind szerkezete, mind a benne található tanulmányok egyedülálló új és előrevivő gazdagsága tekintetében.

A bevezetőben (xiii-xiv) Erdő Péter bíboros hangsúlyozza a kánonjogtörténeti, azon belül a középkori kánonjogtörténeti kutatások, forráselemzések és kiadások fontosságát, az eredeti kánonjogi művek minél behatóbb ismeretét, megértését, egymásra hatásaik feltárását, használati helyük és az egyházi intézményrendszer működése közötti összefüggések vizsgálatát. Mindez nem pusztán történelmi adatok sorát adja az olvasónak, hanem segít jobban megérteni az Egyház élő hatályos jogát és működését.

A kötet tíz fejezetre osztva tárgyalja anyagát. Az elsőben a plenáris ülésen elhangzott vezérelőadások tanulmányai kaptak helyet Martin Brett (*The Bishop's Charter and the Law in Twelfth-Century England*, 3-16); Charles Donahue, Jr. (*Law, Marriage, and Society in the Later Middle Ages*, 17-40); Anne J. Duggan (*Making Law or Not? The Function of Papal Decretals in the Twelfth Century*, 41-70); Richard H. Helmholz (*Conscience in the Ecclesiastical Courts*, 71-84); Carlos Larrainzar (*Métodos para el análisis de la formación literaria del Decretum Gratiani: 'etapas' y 'esquemas' de redacción*, 85-116); és Anne Lefebvre-Teillard (*Petrus Brito, Auteur de l'Apparat Ecce Vicit Leo?*, 117-137) tollából.

A második fejezettől a középkori kánonjogtörténet korszakbeosztásának kronológiájába rendezve találjuk a fejezeteket. Így a II. a Gratianus előtti kánonjogi forrásokkal és joggyakorlattal foglalkozik (139-290); a III. (és egyben a legnagyobb érdeklődésre számot tartó) Gratianus híres művével, a *Concordantia discordantium canonum*mal és a kortárs kánonjogi forrásoknak van szentelve (291-368); a IV. a Gratianus utáni, ún. klasszikus korszak műveit veszi vizsgálat alá (369-476); az V. az Egyház tanításának és a kánoni előírásoknak a kapcsolatát elemzi a középkori kánonjog klasszikus időszakában (477-602); a VI. az érett középkor nyugati és a kelet kánoni előírásainak és

gyűjteményeinek összehasonlítását taglaló tanulmányokat közli (603-668); a VII. a későközépkori és koraujkori kánonjogi források analizisét végzi öt tanulmányban (669-766); a VIII. pedig ún. közleményeket (vö. communicationes) tartalmaz, olyan szerzők részéről, akik rövid írásbeli hozzászólásukkal szándékoztak gazdagítani a kongresszus munkáját (767-796). A IX. fejezet sajátossága, hogy a kánonjogtudomány területén hatalmas életművet hátrahagyó Rudolf Weigand munkásságának állít emléket. Stephan Haering OSB ezt a bio-bibliográfiát *Rudolf Weigand und die kirchenrechtliche Mediävistik* címmel állította össze (797-816). A X. – egyúttal kiegészítő fejezet – Antonia Sahaydachny munkáját közli, amely a kánonjogi előírások és a képrombolás előtti keleti ikonográfia között keresi a kapcsolatot (817-844). A művet név- és tárgymutató (845-847), valamint a kéziratok és levéltári dokumentumok mutatója zárja (847-848).

A kötetben helyet kapott három magyar szerző, Erdő Péter (*Osservazioni sul processo di canonizzazione di Santa Elisabetta d'Ungheria*); Körmendy Kinga (*Kanonistische Handschriften aus dem Bestand vor 1543 der Kathedralbibliothek Esztergom (Gran) und zwei Belege für das Pecien-System im Rahmen des universitären Unterrichtes in der Österreichischen Nationalbibliothek, 699-706*) és Szuromi Szabolcs Anzelm (*Some 12th century textual witnesses of the family of the Ivonian 'Panormia', 273-290*) tanulmánya.

Az impozáns kötet méltó módon folytatja a korábbi Középkori Kánonjog-történeti Világkongresszusok anyagának közzétételét, ezzel megkerülhetlenné teszi azt a jövőben végzendő újabb kánonjogi kutatások számára. A kongresszus aktáinak a megszokottnál gyorsabban történt publikációja jelentősen befolyásolja a munka naprakészségét és további idézettségét.

SZUROMI SZ. A., *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. Források és intézmények* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15) (Szent István Társulat, Budapest 2011) 234 pp.

„A Katolikus Egyház kezdettől fogva rendelkezett jogi jellegű szabályokkal. Ezek a szabályok nem pusztán a Krisztus nevére megkeresztelkedettek közötti viszonyokat rendezték, hanem elszakíthatatlanok voltak Jézusnak az Isten Országára vonatkozó tanításától, cselekedeteitől és az általa alapított szentségek kiszolgáltatásától, különös tekintettel az Oltáriszentség megünneplésére.” Ezekkel a szavakkal kezdi Szuromi Szabolcs Anzelm az egyházi jogi források és intézmények tartalmáról és működéséről írt legújabb antológiáját. Az előszóban olvashatók egyértelműen teljesen önálló – nem pusztán történelemtudományi –

eszközök és megközelítési mód használatáról tanúskodnak, hanem világossá teszik azt az alapvető különbséget, amely az egyháztörténelmi források és események, helyütt pedig az egyház intézményes fegyelmének a történelemben megjelenő formáinak teljesebb megértéséhez szükségesek. Krisztus tanítása, a nagy missziós parancs, az utolsó vacsora eseménye, valamint Krisztus szenvedése, halála és feltámadása nélkül érthetetlen – sőt félreérthető – az egyház történetében megnyilvánuló tanbeli és fegyelmi egység. Erre a kérdéskörre a szerző, aki a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Intézetének elnöke és az egyetem jelenlegi rektora, már korábban is számos, széles nemzetközi érdeklődésre számot tartó, tudományos publikációban hívta fel a figyelmet,³ legutóbb pedig a kánoni jogszabályok sajátosságainak leírásakor részletesen elemezte ennek az értelmezési horizontnak az elengedhetetlenségét.⁴

A mű tizenhét egymásra épülő fejezetben tekinti át az egyház meghatározó intézményeinek és az azokhoz kapcsolódó legfontosabb kánoni jogforrásoknak a történetét, kronologikus sorrendben tárgyalva anyagát. Ezek behatóan elemzik a jog és kánonjog mibenlétét, tartalmát és módszerét (17-28); sajátos hangsúlyt fektetnek a *Canones Apostolici* (4. sz. vége) és befolyásának a bemutatására (29-38), hasonlóan a szent rend fokozatainak letisztázódására, az 5. században keletkezett *Statuta Ecclesiae Antiqua* alapján (39-50); kitérnek a püspöki joghatóság és a szerzetesi közösségek korai kapcsolataira, egészen a 6. sz-ig (51-64); külön hangsúlyt helyeznek a 6. és 8. század közötti toledói zsinatok szerepének, szövegének és hatásának tanulmányozására (65-74). Ez már csak azért is kiemelkedően jelentős, mivel éppen Szuromi professzor ez irányú alapkutatásai és az abból levont megkerülhetetlen új eredmények fordították újra a nemzetközi tudományos közvéleményt a hispániai zsinatoknak az egyetemes egyházjog alakításában betöltött funkciója felé.⁵ Ugyanígy jelentős a bibliai források helyének és szerepének a feltárása a 9-12. századi kánonjogi gyűjtemények és az akkori ekkleziológiai kép megértésének

³ Vö. pl. *Ivonian intention to collect the “ancient canons” together with new decretal materials*, in *The Jurist* 67 (2007) 285–310; *Medieval Canon Law – Sources and Theory* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/12) (Budapest 2009); *Authority and sacramentality in the Catholic Church (A Canonical-Theological Schema)*, in ARRIETA, J. I., (a cura di), *Jus divinum (XIII Congresso Internazionale di Diritto Canonico, 17–21 settembre 2008, Venezia)* (Venezia 2010) 1143–1163.

⁴ *Legislazione civile – legislazione Canonica*, in *Il quindicesimo anniversario dell’Istituto di Diritto Canonico “ad instar facultatis” dell’Università Cattolica Pázmány Péter* (a cura di Sz. A. Szuromi, O.Praem.; Budapest 2011) 302–312.

⁵ Vö. pl. *The importance of the councils of Toledo of the 6th – 8th centuries in the Spanish and in the universal canonical discipline of the Church*, in *Folia Theologica* 17 (2006) 227–237.

vonatkozásában (75-85). Hazai – magyarországi – téma az esztergomi zsinatok és az általuk felhasználhatott egyetemes kánongyűjtemények újbóli kritikus, de egyúttal kiegyensúlyozott számbavétele, mely terület szintén a Szerző egyik fő kutatási területéhez tartozik (86-100). Sajátos elem a klerikusi kötelességekre és jogokra vonatkozó egyházi normák jellegzetességeinek szentelt fejezet, amelyhez Szuromi professzor számos meghatározó hatású 11-12. századi kánoni joggyűjteményt használ fel (101-117). Ki kell emelnünk mind tartalmában, mind tárgyalási módszerében azt a két fejezetet, melyek a bevezetőben említett alapelv fontosságát szem előtt tartva foglalkoznak a halálra való felkészülésre vonatkozó 12-13. századi egyházfegyelmi rendelkezésekkel (118-123) és a szentek, valamint a mártírok ereklyéinek tiszteletével (124-131). A IV. Lateráni Zsinat (a.D. 1215) több szempontból is határkőnek tekinthető a teológia- és kánonjogtörténetben, így annak egyes intézkedéseit a korábbi források, a történelmi környezet, a dogmatikai és fegyelmi elvek, továbbá a zsinat hatástörténete figyelembevételével vázolja fel a szerző (132-150). Az érett középkori egyházi bíráskodás és bíróságok szervezetének, jogkörének és eljárási rendjének ismertetésével Szurominak sikerült még inkább árnyalnia a kérdéskör nagy klasszikusainak – Bónis György, Antonio García y García, James Brundage, Gharles Donahue Jr., Erdő Péter, legutóbb pedig Balogh Elemér – mára kikristályosodott eredményeit néhány új, elsősorban további kortárs források megvizsgálásából származó adalékkal (151-163). Egyedi, kifejezetten magyarországi kánoni jogalkotást, ill. jogalkalmazást érintő része a kötetnek az utolsó öt fejezet, amelyben helyet kap Fráter György bíboros, esztergomi érsek meggyilkolásának elemzésén keresztül a kérdés kapcsán felmerülő – eddig még senki által nem vizsgált – kánonjogi háttér részletes összegzése és az abból fakadó általános következtetések (164-171); a Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek által összehívott zsinatok jelentősége és hatása a mindennapi magyarországi egyházfegyelmeire (172-180); az állam és az egyház modern kori elválasztásából fakadó egyházi intézményi kompetencia-változások számbavétele (181-190); az 1941. november 11-12-én Serédi Jusztinián által elnökölt Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat és döntései kiemelkedő fontosságának a világos összegzése (191-201); valamint a Kassai Egyházmegye egyházi közigazgatási változásain keresztül a Katolikus Egyház 1918 és 1982 közötti intézményes működésének és az ahhoz kapcsolódó főbb problémakörök érzékeltetése (202-210).

A kötetet, amely a Bibliotheca Institutii Postrgradualis Iuris Canonici sorozatban látott napvilágot, részletes és naprakész nemzetközi forrás- és irodalomjegyzék (211-234) zárja.

Szuromi Szabolcs Anzelm professzor bemutatott műve a 2005 és 2010 között Itáliában, Nagy-Britanniában, Franciaországban, az Amerikai Egyesült

Államokban és Magyarországon elhangzott konferencia-előadásokra, valamint az azok kapcsán végzett behatóbb és szélesebb körű kutatásokra épül. A szerző kiegyensúlyozott, arányos, egységes és mértéktartó áttekintést ad a kánonjogi források és intézmények kikristályosodási folyamatairól, doktrinális és diszciplináris kereteiről, kezdve annak teológiai és jogi hátterével, majd végigtekintve az egyházi jogalkotás történetét az első századoktól a 20. századig bezárólag. A mű ezzel – és sajátos módszerével – régi hiányt pótol, nemcsak hazai, de nemzetközi viszonylatban is, és jelentősen hozzájárul a kánonjogi gondolkodás mélyebb megértéséhez.

Ferenczy Rita

KOVÁCS J., *Visitatio Canonica a gyulai plébánián (1715-1993)* (Szeged-Canádi Egyházmegyei Könyvtár I) (Gerhardus Kiadó, Szeged 2011) 300 pp.

Kovács József, a Szegedi Szeminárium rektora és a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola kánonjogtanára *Visitatio Canonica a gyulai plébánián (1715-1993)* címmel adta közre munkáját, amely eredetileg doktori disszertációként került benyújtásra a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézetben.

Az Egyház saját belső joga a kezdetektől komoly hangsúlyt helyezett a püspök pásztori funkciójára. Ez az ókorban és a középkorban szorosan kapcsolódott a püspök és a rábízott egyházi terület – különösen a 6. században kibontakozó plébánia és egyházmegyei rendszer következtében – közötti lelki házasság eszméjéhez. A püspök mint saját pásztor elválaszthatatlanul vezeti a rábízott nyáját és elsődleges sajátos felelőséggel tartozik területén belül az egyházi hitletetmény őrzéséért. Ennek ősi eszköze az ún. „*visitatio canonica*”. Talán úgy tűnik, hogy a 20. és a 21. század információs forradalmának köszönhetően ez az antik eszköz elveszítette létjogosultságát. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a püspök és egyházmegyéjének kapcsolata, a plébániák működése, a szentség és szentelmény kiszolgáltatás fontossága, a szent helyek méltó működése jóval többet jelent, mint azok az információk, statisztikai adatok, amelyet a plébániák, esperesi, illetve főesperesi kerületek rendszeresen eljuttatnak a főpásztorhoz. A többlet pedig maga a személyes kapcsolat az Egyház tagjaival, azaz a felszentelt, a megszentelt és a világi krisztushívőkkel. Ez a kapcsolat nem helyettesíthető semmilyen modern eszközzel. A 20. és a 21. században, a civil társadalomban elenyészik a személyes kapcsolat, amely az emberibb tevékenységet mozdította elő évszázadokig. A megyéspüspök személyes látogatása ezt a jelenséget töri át azzal, hogy általa, mint Krisztus ikonja, a pásztor látogatja meg nyáját. Nem nevezhető ez a látogatás pusztá

ellenőrszének, hanem inkább Krisztus Titokzatos Teste egyedi működésének. A plébániák helyzetének megismerése, a plébánossal, templom és kápolnagazgatókkal, a szerzetesekkel, a világi krisztushívők plébániához tartozó csoportjával, valamint mindazokkal, akik felelősséget éreznek az Egyház működéséért, kitüntetett módon fejezi ki azt a felelősséget, amit a püspökszentelésben a megyéspüspök elnyert.

Kovács József éppen ezt az egyedi küldetést elemzi, elsődlegesen a gyulai plébánia kapcsán. A példaként választott plébánia vizitációs jegyzőkönyvein keresztül világos képet kaphatunk a püspöki vizitáció jellemzőiről, jelentőségéről és helyéről az egyházmegye kormányzásában. Az egyes kánonjogi kitekintések egyértelműen mutatják, hogy a püspöki vizitáció elválaszthatatlanul hozzátartozik a plébániák életéhez, szolgálva az Egyház elsődleges célját – amelyben osztozik minden krisztushívő, aki komolyan veszi küldetését a saját státuszából fakadó köteleességek és jogok alapján –, azaz a lelkek üdvösségét. A jól dokumentált mű nemcsak az egyetemes egyházi – ill. plébániai – szinten törekszik bemutatni a *visitatio canonica* ősi intézményét, hanem kristálytisztán tanúskodik az Egyház egységéről, a püspök kiemelt szerepéről, a múlt tanulságairól és a *visitatio* szükségéről.

A kötet hét fő fejezetre oszlik. Az első a *Visitatio canonica* kérdését vizsgálja az újszövetségi előzményektől az ókeresztény koron keresztül a középkori kánoni jogforrásokig és gyűjteményekig, de kitér mind a *Corpus Iuris Canonici*, a Trienti Zsinat, az első *Codex iuris canonici* és a II. Vatikáni Zsinat anyagára is (15-58). A második fejezet a *visitatio canonica* magyarországi gyakorlatát vizsgálja (59-75). A két általános – egyetemes és partikuláris – egyházfegyelmi háttér felvázolása után tér át Kovács József a gyulai plébánia középkori történetére (76-96). Ezt követi a reformáció és a török hódoltság időszakának bemutatása (97-99), majd a vizsgált plébánia 18., 19. és 20. századi helyzetének kánonjogtörténeti elemzése (100-196). Az összegzésben a szerző a kronologikus sorrendben tárgyalt témákat a *visitatio canonica* teológiai és kánonjogi háttere alapján rendszerezi (197-205), amit forrásgyűjteménnyel (206-230) és a munka használatát segítő mutatókkal egészít ki (231-300).

Reméljük, a történelmi indokok ismeretében, a hatályos egyházjogi előírások szem előtt tartásával és több évtizedes lelkipásztori tapasztalat felhasználásával összeállított kötet segít megérteni a *visitatio canonica* el nem évülő fontosságát, a hívők, a papok és a megyéspüspök gyümölcsöző együttműködését, mely nemcsak egy kis közösség, hanem az egész Egyház javát szolgálja.

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.